

PhDr. Kateřina Tomková, Postavení Levého Hradce v procesu formování a vývoje raně středověké přemyslovské domény.

Oponentský posudek disertační práce

Téma raně středověkých pohřebišť náleží od počátku archeologie k evergreenům oboru. Výpovědní hodnota tohoto pramene kulminuje v období přibližně od 2. pol. 9. do konce 10. stol., kdy jednou z komponent pohřebního obřadu bylo vybavování části zemřelých předměty. Nejhonosnější hrobové výbavy na českém území se váží na pohřebiště spojená s centrálními lokalitami. Kateřina Tomková si pro svou disertační práci vybrala jako hlavní oblast zájmu funerální aktivity vázané na Levý Hradec, jedno z důležitých center doby prvních Přemyslovců. Výběr jistě nebyl cílem náhody, neboť autorka se této lokalitě věnuje již od sklonku 80. let.

Po úvodních kapitolách se autorka v části 2 zaměřila na svědectví písemných pramenů vztahujících se k Levému Hradci. V textu je reflektuje tematicky podle událostí, které se měly k Levému Hradci v raném středověku, či mýtických časech vztahovat – lucké války, založení nejstaršího kostela v Čechách a volba Vojtěcha biskupem. V případě třetí z událostí nepřikládá autorka hradišti žádný zvláštní symbolický význam (např. na rozdíl od D. Třeštíka) a volbu LH pro tento akt zdůvodňuje pouze momentální přítomností panovníka. Vzhledem k blízkosti Pražského hradu, který byl za Boleslava II. nezpochybnitelným jádrem politické moci, osobně nepokládám náhodný výběr místa pro biskupskou volbu za pravděpodobný. Autorka věnuje okrajově pozornost i „druhému životu“ LH jako jednoho z míst revokujících nejstarší dějiny Čechů (podobné téma pak znovu rozvíjí v kap. . I když těžiště práce spočívá jinde, jistě by nebylo na školu pokusit se na LH aplikovat koncept „místa paměti“ francouzského historika Pierra Nory.

Třetí část je věnována chronologickému přehledu archeologických aktivit na LH a v jeho okolí, jejichž počátek je spojen s působením Václava Krolmuse a Čenka Rýznera a s různými pomlkami probíhají do současnosti, přičemž poslední etapy se účastnila i sama autorka. Snad až příliš detailní pozornost je věnována výzkumu sídlištních situací, které nejsou předmětem dalších analýz.

Čtvrtá kapitola nazvaná „Sídelní areál Levého Hradce a Řivnáče představuje jakéhosi průvodce po historické topografii okolí obou opevněných lokalit. Vyzdvihnout je třeba prostorový model reliéfu na obr. 6. Začátek kapitoly implikuje větší množství sídelních dokladů – kromě LH a jeho předhradí však zřejmě není raně středověké osídlení jinde doloženo (anebo ano?). Do zcela volných úvah se pak autorka pouští v jednom z mnoha „zamyšlení“ u dominantní polohy Řivnáč (viz také str. 319), odkud ale dosud postrádáme doklady raně středověkého osídlení.

Metodicky neúnosné je přecenění historické výpovědi nálezu 34 denárů Břetislava I. na prvním předhradí, jehož uložení (či nevyzvednutí) klade autorka – ve shodě s názorem I. Borkovského z r. 1965 – do souvislosti s neznámou „katastrofickou událostí“, která měla „odstartovat“ úpadek LH jako hradiště (s. 42). Mé výhrady směřují ke dvěma argumentačním momentům. 1) za tezaurací drahých kovů se zjevně skrývala řada příčin; 2) přibližně ve stejné době jako LH ztrácí svou původní funkci i budečské, libušinské a snad i královické hradiště v jádru Čech. Spíše než s ojedinělou historickou událostí proto souvisí jejich zánik se systémovou změnou strategie ovládnutí země.

V části 5 již přistupuje autorka k hlavnímu tématu práce. Při analýze postupuje tradičním a osvědčeným způsobem. Na počátku detailně předkládá všechny dostupné prameny k výzkumu jednotlivých pohřebních areálů v zázemí LH a okolo kostela sv. Klimenta. V případě akcí předcházejících působení I. Borkovského jsme bohužel odkázáni na silně torzovité informace, které neumožňují spolehlivou rekonstrukci hrobových celků ani

jejich lokalizaci. Nejlépe dokumentovaný je nedávno zkoumaný areál v poloze Na panenské s nejméně 42 pohřby. Autorka se nejprve soustředila na strukturu jednotlivých areálů a následně přikročila k analýze dalších znaků pohřebního ritu, jako je velikost a tvar hrobových jam a jejich vnitřní úprava. Autorka konstatuje pozoruhodné rozdíly v uspořádání jednotlivých pohřebních areálů, které mohou být dány různou kvalitou výzkumu pouze zčásti. Předpokládanou absenci původního ohrazení jednotlivých skupin hrobů pokládám za pravděpodobnou. Shodují se i s diferencovaným přístupem k výkladu pohřbů v opačné orientaci. Kapitola má ucelený charakter a logickou strukturu a nemám k ní žádné výhrady.

Sedmá část práce se věnuje movitým nálezům získaným z levohradských hrobů. Autorka věnuje nejprve pozornost nečetnému materiálu získanému z hrobových zásypů a předmětům (příp. „ne-artefaktům“) z organických hmot, aby se následně přesunula k analýze vlastního hrobového inventáře. Rozbor jednotlivých kategorií je důkladný, často tak důkladný, že není problém se v něm ztratit. To, co by výrazně zpřehlednilo celý výklad, je jednak jednoduchá tabulka sumarizující obsah jednotlivých hrobových celků a kombinační (kontingenční) graf, který byl v podobě méně vhodné tabulky sestaven jen pro náhrdelníky a ozdoby z korálků. U několika typů artefaktů pak není jasně uvedeno v kolika (a v kterých) hrobech byly nalezeny (týká se to např. ostruh – str. 152).

První hodnocenou kategorií jsou keramické nádoby. Poněkud mi v celkovém kontextu uniká smysl rozsáhlé pětistránkové kapitoly, která samoúčelně (téměř ve stylu bakalářské práce) vyjmenovává všechny typy nádob, které z raně středověkých Čech buďto známe, nebo je můžeme předpokládat. Proč autorka např. věnuje pozornost tzv. miskám slezského typu, které se na LH nevyskytují, což s ohledem k jejich chronologii těžko překvapí? Stejně jako na dalších místech práce je mnohomluvnost spíše na úkor věcného vyznění. Zajímavé jsou graficky prezentované rozdíly v průměrné velikosti nádob mezi jednotlivými pohřebišti na předhradí LH.

Za poněkud problematické považuji i typochronologické členění keramického souboru. Autorka rozdělila keramiku do několika „keramických skupin“ (uvedme jen, že konvenčně je tento termín vyhrazen charakteristice keramického těsta), které mají sdílet společné znaky. Avšak např. vydělení skupin A a B je podle mého názoru do značné míry subjektivní. Má-li být typologický systém funkční, měla by být jasně vyjádřena míra vzájemná koincidence sledovaných parametrů (tvar nádoby, typ okraje, výzdoba, keramické těsto). Namísto dlouhých popisů bych proto upřednostnil formalizované vyjádření v podobě grafů. Autorka především jasně neuvádí, kolik jedinců vlastně jednotlivé skupiny tvoří a jak sama přiznává, navrhované jemnější členění (skupiny C1 a C2) je nepřenosné na jiné soubory (s. 127). Samotné závěry založené na sledování základních znaků ale podle mne vyznívají přesvědčivě a pohřební areál Na panenské na rozdíl od skupiny v žalovské cihelně pravděpodobně přestává sloužit před nástupem keramiky s límcovitými a kalichovitými okraji. Pohybujeme se tedy podle dnešní chronologie nejpozději na počátku 10. století, což by mělo být výslovně uvedeno. Toto chronologické schéma podporují, jak ukazuje autorka dále, i ostatní komponenty pohřebního inventáře. Další rozsáhlá kapitola je věnována vědrům, přičemž autorka sleduje jak jejich morfologické znaky, tak i jejich zastoupení na českých a moravských pohřebištech s vazbou na různá sociální prostředí.

Za velmi kvalitní považuji kapitoly věnované vyhodnocení šperku, který je evidentně autorčinou parketou. Přehlednosti výkladu by ale opět velmi napomohla jednoduchá evidenční a kombinační tabulka. Dovolil bych si také upozornit na logický nesoulad na str. 214, kde autorka v jednom odstavci píše, o „úplné absenci gombíků nejen na pohřebištech okolo LH, ale i na nedalekých pohřebištech...“, aby o odstavec níže psala o koncentraci gombíků v prostoru žalovské cihelny. Do oddílu věnovaného šperku zařadila autorka také samostatnou studii o prstenech v raně středověkých Čechách. Pro levohradská pohřebišť (i z hlediska chronologie šperku jako takového) je podstatná absence prstenů v pohřebním

areálu Na panenské. Bezpochyby nejhodnotnější je prsten se štítkem nesoucím motiv ptáka, pro nějž autorka nachází analogie na Balkáně a v Karpatské kotlině. Následuje detailní rozbor náhrdelníků, který mohl být podpořen chemickými analýzami skleněných korálků. Z hlediska chronologie je opět podstatná absence jantarových korálků z polohy Na panenské.

V kapitole 7.7.10. se autorka pokouší postihnout vnitřní chronologii jednotlivých areálů. Celkem oprávněně u areálu Žalov – cihelna A uvažuje o postupu pohřbívání od západu k východu.

Oddíl 8 je nazvaný „šperky jako zrcadlo kulturních a ekonomických změn“ v podstatě rekapituluje základní vývojové schéma různých kategorií raně středověkých okras s tím, že autorka odůvodněně zdůrazňuje asynchronicitu proměn jednotlivých kategorií.

Devátá část práce se pokouší testovat výpovědní možnosti dostupných dat pro rekonstrukci sociálních identit pohřbených. Vzhledem k frekventovanosti této problematiky v současné anglosaské a německé literatuře bych předpokládal poněkud obsáhlejší reflexi možných přístupů. Autorka si je ovšem zjevně vědoma fenoménu ritualizace smrti, který v rámci pohřebního obřadu aktivně přetváří původní identity pohřbívaného do systému symbolů. Osobně bych ještě před branou dalších analýz jasně charakterizoval pohlavní a věkovou charakteristiku jednotlivých skupin hrobů. (autorka to činí poněkud nepřehledně až dále). Nebylo by pak na škodu alespoň hypoteticky vyjádřit, s jak velkými komunitami na předhradí LH vlastně autorka pracuje. Domnívám se, že by to nebylo víc než několik rodin.

Na počátku autorka sleduje korelace jednotlivých faktorů. Už od 60. let bývá sledován vztah mezi bohatstvím výbavy a kubaturou hrobové jámy, přičemž na některých lokalitách je prokazatelná, jinde nikoliv. U levohradských pohřebišť bylo možné takto testovat pouze skupinu Na panenské, kde autorka pozitivní vazbu spolehlivě prokazuje. Při hodnocení hrobových výbav se autorka záměrně věnuje nejprve pohřbům bez nich. Dospívá k nepřekvapivému závěru, že absence výbavy mohla mít řadu příčin a podobně jako na většině pohřebišť jsou bez výbavy pohřby v anomální poloze Na panenské. Důležité je sumární srovnání skupiny cihelna A, B a Na panenské, které ukazuje poměrně výrazné rozdíly ve spektru, kvalitě i množství hrobových přídavků, což může dílem souviset s jejich chronologickým postavením.

Sociální postavení jednotlivců i skupin je vždy relační. Autorka proto v následující části usiluje o komparaci LH pohřebišť s dalšími lokalitami – nekropolí na ulici Milady Horákové v Praze a v Mělníku –Rousovicích. Snad by nebylo od věci zapojit do komparace i pohřebišť v Zákolanech v blízkosti Budečského hradiště a především blízké, nedávno publikované, Klecany. V každém případě vítám přehlednou prezentaci komparace v podobě grafů i vyvážené a opatrné závěry, které zohledňují škálu proměnných. V kapitole 9.5 bych si ovšem nebyl jistý tvrzením, že na pohřebišti Žalov-Cihelna B a na Pražském hradě – Za jízdárnou spočinula špička tehdejší společnosti. Tu bych hledal spíše v samotných hradních areálech (pohřeb bojovníka na PH a snad zachycený pohřeb v areálu LH). Jejich sociální identifikace s pohřebišťem na Staré Kouřimi proto myslím není úplně adekvátní.

V kapitole „Role LH v historické a prehistorické minulosti Čech“ autorka obšírně rekapituluje možné role LH v českých dějinách, přičemž do výkladu zapojuje v dlouhých citátech i názory předchozího bádání. Reflektována je i stará otázka vztahu LH a Pražského hradu. Kapitola však podle mého přináší málo nového a z nemalé části parafrázuje informace obsažené v kap. 2.

V kapitole 11. si autorka vytkla zhodnocení potenciálu LH ve vztahu k ostatním středočeským hradištím. Postupně rekapituluje stav bádání o opevnění, dokladech výroby, kostelech či komunikacích. Formulaci nových závěrů objektivně omezuje především nevyrovnaný stav pramenné základny a stav zpracování starých výzkumů (např. i akropole LH). Přes několik zajímavých postřehů jde z větší části o parafrázi již vícekrát předložených

myšlenek a samotný závěr, že mezi 8. a 10. stoletím dochází ve středních Čechách k nárůstu počtu hradišť, dnes sotva překvapí.

Ještě méně rozumím záměru rozsáhlé kapitoly nazvané „Na cestě k přemyslovské doméně“. V podstatě nejde o nic více, než o základní rekapitulaci (notoricky známých) názorů na počátky etatizačního procesu v Čechách od Františka Palackého po Davida Kalhouse (ten posledně zmiňovaným). Tuto kapitolu si dovedu představit jako odrazový můstek, po němž bude následovat vyslovení vlastních tezí, nikoliv ale jako samotný závěr práce. Názory, které si odporují např. nedávný příspěvek L. Varadzina, který diskutuje s konceptem J. Slámy jsou předloženy vedle sebe, aniž by autorka měla potřebu prezentovat vlastní stanovisko. Pro práci charakteristickou literárně-vyprávěcí povahu mají i úvahy o vztahu archeologie a historie rámované myšlenkami typu „i největší skeptik připustí, že archeologie vytváří historikům příležitost vidět jejich prameny v jiném světle“. To, že jsou tato témata diskutována i v jiných zemích není ani zmíněno. Samotný závěr práce nazvaný „Několik závěrečných poznámek...“ pak v podstatě uvádí jen změny v datování hradišť, které před nedávnem sumarizoval také L. Varadzin, aniž by bylo řečeno, co z toho podle autorky pro celý koncept domény vyplývá.

Práci jako celek bych tedy rozdělil na dvě části. Na samotné vyhodnocení levohradských pohřebišť a jejich zasazení do kontextu a „ostatní“. Zatímco první část pokládám za kvalitní analytickou práci, o poznávacím přínosu „ostatního“ bych si dovolil pochybovat a mám myslím, že práci jako celku spíše škodí. Nelze neupozornit na řadu různých „zamyšlení“, které čtenáře po mnoha odstavcích zavedou znovu do výchozího bodu, aniž by mu tato procházka něco přinesla. Cílem disertační práce není maximální stránkový rozsah, ale maximální informační a intelektuální přínos. Domnívám se, že to, co bylo řečeno na 360 stranách, by mohlo být ku prospěchu čtenáře řečeno na polovině. Vyhodnocení levohradských pohřebišť by jistě mělo být publikováno, i zde bych se ale přimlouval za výrazné „pročištění“ textu.

Navzdory uvedeným připomínkám se domnívám, že práce naplňuje požadavky kladené na disertační práci a doporučuji ji k dalšímu řízení.

29. srpna 2013

PhDr. Ivo Štefan, PhD.